
Osvrti, prikazi, recenzije

 Recenzija

Alan Ware

*Political Parties and Party Systems*Oxford University Press, 1996.,
str. 435

Političke su stranke i stranački sustavi među favoriziranim temama politološkog istraživanja u zemljama liberalne demokracije. Samo u 1995. godini objavljeno je na engleskom jeziku više od 500 knjiga koje analiziraju njihov nastanak, razvoj i osobine.

Iako se politolozi bave strankama od njihova nastanka, i dalje raste broj knjiga i članaka u tom politologijskom polju. Nove impulse analizi stranaka i stranačkih sustava dale su značajne promjene stranačkih sustava u liberalnim demokracijama “srednje starosti” (Italija, Japan, Kanada), te pojavljivanje novih višestranačkih sustava na Istoku Europe. No, istodobno s trendom promjena, stranke ostaju glavni subjekt oblikovanja parlamenata i vlada, te kudikamo najveći sudionik na izborima.

Takvu je poplavu novih pokušaja da se oblikuje matrica za analizu stranaka i stranačkih sustava morao pratiti i novi pokušaj njihova sažimanja u obliku udžbenika ili barem temeljnog teksta za kolegij “uvod u studij stranaka i stranačkih sustava”. Nova knjiga oxfordskog profesora Alana Warea dosad je najuspješniji od tih pokušaja.

Knjiga je objavljena početkom 1996., pa uključuje i primjere iz 1994. i 1995. godine (recimo nastanak stranke “Forza Italia” Silvija Berlusconi, ili posljedice američkih parlamentarnih izbora iz

1994.). Iako je ona ponajprije usmjerena na analizu liberalnih demokracija Europe, Sjeverne Amerike i Oceanije (zemalja u kojima se neposredno osjetio utjecaj *westminsterskog modela* oblikovanja stranačkog sustava), u njoj se mogu naći i poglavlja o strankama i stranačkim sustavima koji se nalaze izvan modela liberalne demokracije.

Autor vjeruje da su se razvila tri dominantna pristupa analizi stranaka i stranačkih sustava: sociologijski, institucionalni i kompetitivni (ili izborni). Sociologijski pristup, kojeg su glavni autori Seymour Lipset, Stein Rokkan i Gabriel Almond, promovira zaključak da su politički fenomeni (a među njima posebno stranke) rezultat socijalnih pojava u društvu. Postojanje se stranaka i razvoj njihovih programa može potpuno objasniti analizom *cleavagea* — dugotrajnih i relativno stabilnih podjela u samoj socijalnoj strukturi. U drugu grupu teorija o stranačkim sustavima spadaju one koje su razvili Angelo Panebianco, Robert Michels, Klaus von Beyme, Peter Mair i Maurice Duverger. Svi ti autori drže da su političke borbe uvjetovane institucionalnim aranžmanima unutar kojih se odvijaju. Promjene političkih pravila izazvat će promjene u prirodi stranaka. Treću grupu čine kompetitivne ili izborne teorije, kojima je temelj u ekonomskoj teoriji demokracije, koju je prvi oblikovao Anthony Downs. Kao institucije, stranke odgovaraju na izazove izborne borbe s drugim strankama, a stranački sustav samo iskazuje logiku tog natjecanja. Ware detaljno prikazuje glavne osobine sva tri pristupa, držeći ipak da nijedan od njih ne može potpuno objasniti logiku nastanka i razvoja stranaka i stranačkih sustava.

Stranke su postale toliko različite, a stranački sustavi tako složeni da njihova ozbiljna analiza mora uključiti elemente svih triju pristupa. Temeljeći se na tom

zaključku, Ware ide od teme do teme, te od države do države (komparirajući uvijek pet glavnih liberalno-demokratskih sustava: britanski, francuski, njemački, japanski i američki, uključujući povremeno i druge), ne bi li pokazao koliko je svaki od ta tri dominantna pristupa primjenjiv.

Wareova se knjiga sastoji od tri dijela, od kojih svaki ima četiri poglavlja. Svako se pak poglavlje sastoji od dvije sekcije: u prvoj se izlažu osnovni elementi svih triju pristupa, dok se u drugoj oni testiraju na pet *studija slučajeva* (*case studies*) — za svaku od pet velikih zemalja po jedan.

Naslov je prvog dijela knjige “Političke stranke”, a Ware u njemu analizira (1) partije i ideologiju; (2) odnos među aktivistima, članovima i podržavateljima; (3) partijske organizacije; i (4) stranke u režimima koji nisu liberalne demokracije. U drugom dijelu knjige autor fokusira svoj interes na stranačke sustave, analizirajući (5) klasifikaciju stranačkih sustava; (6) zašto se oni razlikuju; (7) što su razlozi stabilnosti i promjena u stranačkim sustavima, te (8) kakvi su se stranački sustavi razvili izvan liberalnih demokracija. Poglavlja u zadnjem dijelu knjige analiziraju formiranje vlada, baveći se posebno: (9) selekcijom kandidata i partijskih lidera; (10) izbornim kampanjama; (11) biračkim izborom i stvaranjem koalicija; te (12) strankama na vlasti.

Čitatelj može tako na jednom mjestu naći interpretaciju najvažnijih tekstova “gurua” teorije političkih stranaka i stranačkih sustava, kao što su Duverger, Epstein, Panebianco, Lipset i Rokkan, Almond, Downs, von Beyme, Sartori, Michels, Staatschneider, Kirchheimer i Inglehart. Uz njih, Ware predstavlja i glavne ideje “novih zvijezda”, kao što su Kitschelt, Dunleavy, Budge, Laver i Hunt, Katz i Mair.

Napokon, osim tridesetak tablica i grafikona u glavnim poglavljima knjige,

u knjizi se mogu naći i rezultati nacionalnih izbora u Francuskoj od 1945. do 1993., u Njemačkoj od 1919. do 1994., u Velikoj Britaniji od 1885. do 1992., u Japanu od 1953. do 1994., te u Sjedinjenim Državama od 1836. do 1994.

Ne samo zbog tih podataka, nego i zbog izvanredne jednostavnosti u izlaganju složenih teorija, ta će knjiga biti odličan udžbenik studentima, koji ne znaju odakle bi počeli ni gdje bi stali u traganju za temeljnim obavijestima o strankama i stranačkim sustavima suvremenog svijeta. Istraživačima u tom polju Ware nudi dobar podsjetnik o glavnim istraživanjima i na njima temeljenim teorijama, poklanjajući im ideju o mogućoj strukturi njihova vlastita istraživanja u zemljama razvijajuće liberalne demokracije. Napokon, stranačkim liderima i onima koji sudjeluju u izbornim kampanjama, ova knjiga može poslužiti i kao priručnik o mogućim izvorima financiranja, o logici sklapanja koalicija, o vezi između socijalne strukture i biračkog ponašanja, o organizaciji stranaka, mogućim promjenama u modelu biranja lidera i kandidatima za druge dužnosti, vezi izbornih modela i stranačkih sustava, te općim trendovima razvoja stranaka u suvremenom svijetu.

Knjiga Alana Warea “Political Parties and Party Systems” vrijedi biti pročitana i prevedena, kako bi postala dostupnim izvorom za razvoj analize stranaka i stranačkih sustava u Hrvatskoj i drugim zemljama razvijajuće liberalne demokracije.

Dejan Jović

Recenzija

Vladimir Vujčić

*Politička tolerancija*DEFIMI s p.o., Zagreb, 1995.,
186 str.

Bilo kao pojam ili pojava, bilo kao ideal ili način ponašanja, tolerancija je jedno od osnovnih pitanja ne samo političke teorije već i svakodnevne političke prakse. Bez obzira na to shvaća li se kao tip društvenog odnosa ili kao stav pojedinca, tolerancija odnosno netolerancija može biti usmjerena prema svim pojedincima ili skupinama koje karakterizira stanovita različitost. Kao takva, tolerancija se može shvatiti instrumentalno, kao — za učinkovitu opstojnost društva — neophodan psihološki element, te vrijednosno, kao sastavni dio određenoga normativnog sklopa karakterističnog za stanovitu društvenu cjelinu.

Ova složena i izrazito važna pojava može se istraživati s dva osnovna aspekta — s filozofskog, tj. fundamentalno-teretskog, te s induktivističkog ili pozitivno-empirijskog pristupa. Oba pristupa imaju kardinalnu važnost, te su u krajnjoj instanci nužno povezana. U svijetu je malo studija tolerancije koje uokviruju oba spomenuta pristupa, još ih je manje koje ih sintetiziraju na adekvatan način, a do nedavno ih je vidno nedostajalo na hrvatskome jeziku.

Knjiga Vladimira Vujčića, *Politička tolerancija*, u izdanju DEFIMI s p.o. Zagreb, stoga je za nas od posebne važnosti.

Metodološki dorečena, tehnički besprijekorna, te teoretski osmišljena, ova je knjiga svojevrsna teoretsko-empirijska sinteza tolerancije, prva takve vrste u

Hrvatskoj. Knjiga je podijeljena na četiri osnovna dijela. U prvom dijelu autor nastoji teoretski konceptualizirati toleranciju, polazeći od definicije samoga pojma. Ističući osnovnu podjelu na kulturnu, vjersku i političku toleranciju, autor posebno ističe važnost političke tolerancije s kojom je, po njegovom mišljenju, vezano i “pitanje društvene moći ljudi kao i pitanje mirnog rješavanja društvenih sukoba i raznih sporova među ljudima” (str. 11). Vujčić nadalje daje cjelovit pregled teorije tolerancije posebno se zadržavajući na položaju tolerancije u liberalnoj, konzervativnoj, te federalističkoj teoriji slobode i demokracije. Ne ostajući samo na teorijskom promišljanju, autor iznosi pregled najznačajnijih empirijskih istraživanja ovoga fenomena, izgrađujući čvrstu međuzavisnu deduktivno-induktivnu vezu između teorije i empirije.

Po mišljenju autora, teorija demokracije bavi se pitanjem masa (građana u cjelini) te političkih i nepolitičkih elita. Od osobite su važnosti istraživanja odrednica (determinanti, izvora) ove pojave. Također je važno istražiti faktore koji determiniraju razinu tolerancije građana (str. 12).

U raspravi o teoriji političke tolerancije Vujčić posebno ističe usku povezanost pojma političke tolerancije s koncepcijama političke slobode: “kako postoji koncepcija slobode, toliko postoji i koncepcija ili teorija demokracije,” te mišljenje da “ne postoji univerzalna teorija političke tolerancije, nego je ona vazana uz koncepte političke slobode i demokracije”. Dajući pregled modernih teorija tolerancije te se osvrćući na pristupe Sullivana, Cricka i Halberstama, autor ističe kako bi se tolerancija mogla shvatiti kao “sposobnost trpljenja razlike, a ne samo pristajanja na razliku, mirenje s razlikom, ona je uvijek i borba osobe same sa sobom, stalno samosvladavanje, stalno vladanje sobom” (str. 16). Za toleranciju je prema tome važno da ona označava “spremnost osobe da trpi do

vrijednosno određene mjere ('granice') one razlike u drugih s kojima se u biti ne slaže" (str. 18). Politička tolerancija je stoga "vezana za političke slobode, a njena je specifičnost u tome što su političke slobode uvijek javne, a ne privatne, kao primjerice kod religije. Ona se stoga ne može privatizirati kao religijska tolerancija, već se uvijek mora javno eksplicirati" (str. 18).

U nastavku prvoga dijela pojam i uloga tolerancije biva propitivana s aspekta teorija slobode. Posebna je pažnja posvećena analizi liberalnih, konzervativnih i federalističkih teorija. Analizirajući liberalne teoretske postavke kroz radove Brenkerta, Legranda, Hortona, Grahama, Scrutona i Milla, Vujčić posebno ističe Berlinovu tvrdnju o nemogućnosti deskriptivne slobode zbog vječnog vrijednosnog uvjetovanja izbora: "...tolerancija mora u konačnici ljudskog slobodnog djelovanja biti određena i omeđena nekim krajnjim (univerzalnim) vrijednostima" (str. 20). U kontekstu konzervativnog pristupa teorijama slobode, autor posebno spominje Burkea, ističući kako je konzervativno shvaćanje slobode "stvar političkih aranžmana u društvu, a ne stvar ideja ili pojmova o slobodi" (str. 22). Vujčić nadalje naglašava Schumpeterovo shvaćanje demokracije kao metode za legitimiranje vlasti političara (str. 22), izvodeći zaključak da "konzervativni teoretičari slobode demokraciju reduciraju na metodu legitimiranja političke vlasti, a toleranciju rezerviraju za natjecateljske političke elite, na pravo izražavanja različitih mišljenja, s time da takva tolerancija ne može biti apsolutna, mora biti ograničena pravima, tradicijama i moralnim normama društva" (str. 23). U pogledu federalističkih teorija slobode i tolerancije, autor ih uspoređuje s liberalnim, naglašavajući kako federalistička teorija demokracije "nije ništa drugo nego jedan radikalni oblik liberalne teorije, (jer) smatra kako građanske vrline, među kojima bi se nalazila i vrlina tolerancije, uopće nisu značajne za stabilnost demokrat-skog

društva i za njegovo uspješno funkcioniranje. Spominjući Madisona kao začetnika federalističke teorije demokracije, Vujčić ističe da je njezina bit u "konstitucionalnoj podjeli vlasti (na zakonodavnu, izvršnu, sudsku) i raspršivanju ili usmjeravanju netolerancije ljudi općenito na različite mete ili objekte (grupe, njihove interese i ideje)" (str. 24).

Posebno bi valjalo istaći kako autor nakon teoretskog konceptualiziranja prelazi na vrlo značajno empirijsko propitivanje pojedinih teorijskih postavki. U tom se smislu spominju značajne studije političke tolerancije S. Stouffera iz 1955. godine, te Nunna, Crocketta i Williama iz 1978. Autor također iznosi osnovne rezultate istraživanja Sullivana, Pieresona i Marcusa iz 1982. godine, osvrćući se na značaj i posljedice što su ih rezultati empirijskih istraživanja političke tolerancije imali na teorijsku i praktičnu sferu politike.

U nastavku, autor se osvrće na istraživanja političke kulture i demokracije u kontekstu političke tolerancije, posebno naglašavajući doprinose autora, kao što su: Almond, Verba, Gibson, Raz, Nathanson, Dahl i drugi.

Drugi dio knjige bavi se metodologijom i rezultatima istraživanja političke tolerancije u svijetu. Uz kronološku sintezu najznačajnijih istraživanja političke tolerancije autor posebno ističe radove S. Stouffera, J. Prothroa i C. Grigga, H. McCloskog, D. Lawrencea, i drugih, koncizno ističući osnovne značajke, rezultate i zaključke svakoga pojedinog istraživanja. Nakon osvrta na pionirske analize i istraživanja iz pedesetih i šezdesetih godina, Vujčić analizira novije pristupe tomu pitanju, ističući na prvom mjestu alternativne pristupe istraživanju političke tolerancije, koji su se pojavili u drugoj polovini sedamdesetih godina. S tog aspekta polazi se od 'aktivne' definicije tolerancije, tj. "spemnosti da se 'trpe' one stvari koje netko ne prihvaća", odnosno u pogledu režima: "tolerantan režim, da-

menzionalno uvjerenje kod ljudi” (str. 82). U hrvatskom istraživanju korištena je vrlo slična metodologija koja je upotrijebljena u istraživanjima na Zapadu, s posebnim naglaskom na toleranciju ‘osobno neprihvaćenih grupa’. Hrvatskim ispitanicima omogućeno je izjašnjavanje o sedam grupa “nezgodnih” skupina, točnije — fašista, komunista, Jugoslavena, zastupnika i protivnika abortusa, ustaša i ateista. U osnovi, kako navodi autor, ispitanike se pitalo “da li bi osobno neprihvaćenoj grupi omogućili ostvarivanje temeljnih političkih sloboda i ljudskih prava” (str. 82).

Cilj istraživanja bio je dvojak. Na prvom mjestu, ističe autor, nastojalo se vidjeti razinu ili zastupljenost mjera tolerancije kod ispitanika, dok se na drugom željelo istražiti unutarnje strukturiranje navedenih mjera. Također je naglašena težnja za “rasvjetljavanjem odnosa između nekih ključnih vrijednosti i podržavanja (toleriranja) civilnih sloboda u društvu” (str. 83). Što se tiče tehničkih pojedinosti, čitatelja će vjerojatno zanimati da je istraživanje provedeno na uzorku od 746 učenika raznih tipova srednjih škola i fakulteta. Dobiveni podatci obrađeni su uz primjenu elementarnih statističkih postotaka — frekvencija, postotaka i statističkih prosjeka. Podatci su nadalje analizirani korištenjem, kod nas na žalost slabo prisutnih, nešto složenijih statističkih postupaka. Zanimljivo je napomenuti da je autor definirao posebne pokazatelje za pojedine grupe srodnih varijabli koristeći faktorske analize, ka-ko bi kasnije tako dobivene faktore koristio u višestrukim regresijskim analizama. Primjena faktorske analize posebno je preporučljiva u situacijama u kojima postoji više nezavisnih varijabli sa značajnim učinkom na zavisnu varijablu (u ovom slučaju političku toleranciju). Izravna primjena regresijskih analiza zahtijevala bi pretpostavku da je za svaku vrijednost prediktorske varijable zbroj (rezultat) kod zavisne varijable raspoređen s jednakom varijacijom.

Prema tome, moguće bi bilo primijeniti diskriminantne funkcionalne analize, ili faktorskom analizom konstruirati varijable “višeg” stupnja, ili općenitije varijable za određeni skup sličnih ili srodnih varijabli. Autor se odlučio upravo za ovaj drugi pristup, konstruirajući pojedine generalnije varijable ili “faktore” za određene grupe nezavisnih varijabli. Time su vješto izbjegnute nepotrebne komplikacije kod rada s prevelikom brojem varijabli. Ipak je potrebno napomenuti da opasnost primjene faktorske analize leži u stvarnoj bliskosti ili različitosti testiranih varijabli, čiji se pojedinačni utjecaj na zavisnu varijabu ne može znati a priori bez preliminarnih proračuna. Prethodno analiziranje korelacijskih matrica stoga bi bio preporučljiv preduvjet za korištenje faktorskih analiza i ne bi se trebao preskočiti. Rezultati faktorske analize, tj. faktori za pojedine grupe varijabli, nakon toga su korišteni u višestrukim regresijskim analizama. Korištenje višestruke regresije metodološki je ispravno u situacijama kad se varijable ne rekodiraju na dualne alternative (stupnjevani odgovori se ne pretvaraju u jednostvane “da” ili “ne” odgovore), dok bi u analizama s rekodiranim varijablama bilo preporučljivije koristiti linearnu regresiju.

Uspoređujući rezultate hrvatskoga sa sličnim zapadnim istraživanjima, autor, između ostaloga ističe kako kod naše mladeži štovanje autoriteta kao vrijednosti ima najveći utjecaj na konformističko ponašanje naspram ovlasti države, dok je, primjerice, u Kanadi veća važnost vrijednosti zajednice. U pogledu utjecaja obrazovanja na toleranciju, hrvatsko istraživanje pokazalo je kako veća politička participacija i više obrazovanja daju i veći doprinos usvajanju vrijednosti slobode odnosno većem poštivanju civilnih sloboda građana (str. 95). Autor, također, između ostalog ističe značajnu korelaciju između političke participacije, muškog spola i višeg obrazovanja s jedne strane, te političke tolerancije civilnih sloboda, tj. prava

građana s druge strane.

U nastavku autor analizira proceduralne norme demokracije i toleranciju, osvrćući se na Lawrenceov rad iz 1976. godine. Posebno su zanimljive komparacije originalnih Lawrenceovih rezultata s hrvatskim istraživanjem, koje pokazuju neke značajne razlike. Autor također zasebno analizira toleriranje osobno neprihvaćenih grupa, toleriranje općenito nepopularnih grupa, te toleranciju slobode govora.

U četvrtom dijelu knjige ispituju se relacije temeljnih indeksa o političkoj toleranciji, tj. opća politička tolerancija, multidimenzionalnost političke tolerancije, te model odrednica političke tolerancije. Ovdje je posebna pažnja poklonjena tehničkim pitanjima te razjašnjenju samih primijenjenih postupaka. Autor se na kraju, u petom dijelu, osvrće na prethodna poglavlja, nastojeći ponovno predočiti integriranu teoretsko-empirijsku sliku, te usporediti istraživanje provedeno u Hrvatskoj s najznačajnijim stranim istraživanjima sličnog ili gotovo identičnog profila.

Uz metodološku dosljednost i preciznost, možda najveći doprinos ove knjige leži u uspostavljanju teorijskih fundamenata empirijskom istraživanju, testiranju teoretskih postavki na konkretnim primjerima, te podupiranju takvih zaključaka nedvojbenim i nedvosmislenim kvantitativnim statističkim rezultatima. Također za našu situaciju značajna je i kompatibilnost istraživanja političke tolerancije provedenog u Hrvatskoj sa sličnim zapadnim istraživanjima, što je omogućilo velik komparativni potencijal. Ukratko, radi se o knjizi koju bi svakako trebalo preporučiti ne samo kao primjer modernog pristupa istraživanju jednoga značajnog društvenog fenomena već i kao značajan doprinos u području koje je u Hrvatskoj svakako nedovoljno razvijeno.

Dario Ciraki

Recenzija

Rudolf Bičanić

“Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi”

U izdanju “Organizatora” iz Zagreba i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izašla je potkraj listopada 1995. godine knjiga Rudolfa Bičanića “Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi”. To je pretisak knjige iz 1938. g. koja opisuje Hrvatsku nakon dva desetljeća u monarhističkoj Jugoslaviji. Knjiga je napisana znanstveno i bez ideoloških namjera. Autor je u djelu tražio istinu koju je slijedio i u svojim daljnjim radovima, od kojih su najznačajniji dani, nakon dugog vremena, pred sud javnosti u ovoj knjizi. Analizirajući ekonomski položaj Hrvatske, Bičanić određuje i njezin politički položaj. To čini objektivno, polazeći od poznatih činjenica i službenih izvora.

Kako to u predgovoru knjige “Ekonomska podloga hrvatskog pitanja” iznosi dr. Vladko Maček, djelo je zamišljeno da hrvatsku i inozemnu javnost upozna s pravim stanjem u ondašnjoj državi, da se vidi kako su hrvatski i prečanski krajevi (prečani su sa sjeverne strane Dunava i Save i sa zapadne strane Drine) ekonomski prošli u životu sa Srbijom. Dr. Vladko Maček dalje navodi da bi ova knjiga trebala pomoći svim ljudima, ne samo prijateljima hrvatskog naroda u inozemstvu i Hrvatima, nego i u Srbiji onim ljudima koji imaju osjećaj pravde da prosude jesu li Hrvati bili u pravu kad su se tako tvrdokorno borili za svoju političku, financijsku i ekonomsku samostalnost i kad su se odlučili boriti sve dok nad njima bude i sjena srbijske hegemonije.

Knjiga ne sadrži promidžbeni materijal, nego činjenice koje su argu-

mentirane i koje potječu u najvećem dijelu iz službenih dokumenata i državnih izdanja.

Cjelokupni život i rad Rudolfa Bićanića (Bjelovar, 5. VI. 1905. — Zagreb 9. VII. 1968.) ekonomista, sociologa i političara jamstvo su nam utemeljenosti iskaza u ovoj knjizi. Rudolf Bićanić osnovnu je školu i realnu gimnaziju završio u Bjelovaru. Godine 1925. studirao je na Ecole des Hautes Etudes Commerciales u Parizu i upisao se na Pravni fakultet u Zagrebu, gdje je 1931. i doktorirao. Zbog pokušaja prijenosa u zemlju brošura Ujedinjene revolucionarne omladine Sud za zaštitu države u Beogradu osudio ga je 1933. na tri godine zatvora, koje je izdržao u mitrovačkoj kaznionici, gdje se povezuje sa V. Mačekom.

Nakon izlaska iz zatvora proučavao je seljačko i narodno gospodarstvo, a u vrijeme Banovine Hrvatske 1939.-1941. g. provodi plansku elektrifikaciju.

Tijekom II. svjetskog rata nalazi se u izbjeglištvu, gdje piše u prosincu 1941. g. poznati *Memorandum* njemačkom generalu Heinrichu Danckelmannu u kojem se pobijaju optužbe iz *Memoranduma* Srpske pravoslavne crkve o odgovornosti hrvatskog naroda za zločine nad srpskim življem. Kao član UNRR-a (United Nations Relief Rehabilitation Administration) nastojao je pronaći i osigurati novac za pomoć postradaloj zemlji.

Od 1946. g. bio je predstojnik Katedre ekonomske politike Pravnog fakulteta u Zagrebu i kao redoviti profesor predavao je Plansko gospodarstvo, Nacionalnu ekonomsku politiku te povremeno Ekonomsku politiku Hrvatske i Ekonomiku vanjske trgovine. Kako kažu njegovi suvremenici, bio je jednako uspješan u znanstvenom radu, javnom životu i pedagoškom djelovanju, omiljen među studentima, onim sretnicima koji su imali tu povlasticu da budu njegovi učenici. Sudjelovao je kao gost profesor na Sveučilištu u Austinu (Texas), na

Stanford sveučilištu (Paolo Alto, California), a predavao je još u Haagu, Parizu, Londonu, Rimu, Beču, Grazu i Tokiju.

Počevši pisati već od 1924. godine, Bićanić je u mnogim domaćim i inozemnim listovima i časopisima objavio oko 250 rasprava, članaka i prikaza, surađujući i po više godina u nekim vodećim stručnim i znanstvenim periodicima. Pisao je o sociologiji sela, gospodarskoj povijesti, osobito o hrvatskoj, o gospodarskom razvitku, planiranju, te napose poljoprivredi. Njegova se djela ponovno izdaju i prevode.

Sudjelovao je u radu mnogih domaćih i međunarodnih skupova, i bio je pravi ili počasni član više stranih društava ekonomista i sociologa, kao i Društva ekonomista i Povijesnog društva Hrvatske. Između više stotina istaknutih znanstvenika iz čitavog svijeta, s kojima je održavao korespondenciju, mogu se spomenuti R. Aron i J. K. Gailbraith.

U svom glavnom predratnom djelu "Ekonomska podloga hrvatskog pitanja", kao pripadnik lijevog krila HSS-a, dao je utemeljenu analizu materijalne podloge neravnopravnih međunacionalnih odnosa u Kraljevini Jugoslaviji i svojim tezama potaknuo reakcije gotovo svih političkih stranaka i glasila.

Rudolf Bićanić u toj je knjizi daleko od svake mržnje, jer kako je to on sam rekao: "...mržnja je loš vodič u politici, a pogotovo u ekonomskoj politici, gdje osjeća je mora nadomjestiti razum i račun" (str. VII).

U uvodu knjige "Ekonomska podloga hrvatskog pitanja" spomenute su ukratko osnovne činjenice za razumijevanje ekonomske podloge hrvatskog pitanja, to su podaci o brojčanom odnosu svih naroda u zemlji i o općem ekonomskom značenju hrvatskih krajeva. Zanimljivi su povijesni podaci koje je Bićanić sakupio, npr. podaci iz 1931. godine o brojnosti Hrvata: "Hrvata ima svega oko 4 milijuna u Jugoslaviji.

Ukupan broj Hrvata izvan domovine iznosi oko 1 milijun. Prema tome na čitavom svijetu ima 5 milijuna Hrvata” (str. 4, 5).

U prvom dijelu knjige prikazana je likvidacija staroga i prvi počeci izgradnje novog ekonomskog sustava.

Bićanić je lijepo istaknuo koliko je bogatstvo nova država dobila ulaskom Hrvatske i prečanskih krajeva koji su, iako najnerazvijeniji dijelovi Austro-Ugarske monarhije postali ulaskom u novu zajednicu najrazvijeniji. Preko njihovih je leđa jačala savezna moć koju je iskorištavao savezni režim protiv samih Hrvata i prečana.

Srbija je u novu državu unijela ratne štete i dugove, osamdeset puta više državnih dugova (5060:65,5 milijardi dinara) nego sve južnoslavenske zemlje bivše Austro-Ugarske zajedno.

Odmah u startu, ulaskom u novu državu prilikom uređenja valute oštećeni su Hrvati i prečani, zamjena se vršila 4:1 srpski dinar u odnosu na austrijsku krunu. Markirano je dva puta više kruna nego što je bilo u optjecaju pod izlikom ravnopravnosti. Tako su naknadno unesene novčanice iz drugih zemalja bivše Austro-Ugarske i učinjen je golem udarac hrvatskoj privredi s dugotrajnim posljedicama. Tom su transakcijom već na prvom koraku u novu državu Hrvati i prečani izigrani za milijardu i 400 milijuna dinara u gotovom. To je neminovno proširilo sukobe.

Provođena je politika centralizacije, prilikom usklađivanja poreza produžena je porezna nejednakost, tako da je Hrvatska plaćala dvaput veći, Slovenija triput veći, a Vojvodina pet puta veći porez negoli Srbija. Mnogi porezi u Srbiji nisu se ni ubirali.

Povlašten položaj i uski nacionalni razlozi Srbije, kojima su se rukovodili njezini politički prvaci u oblikovanju ekonomske politike, praktički su se odrazili u svakoj grani ekonomskog ži-

vota u kojoj je država imala svoje prste.

Bićanić je pregledno iznio podatke o osobnim izdacima nositelja vlasti, kao i o parlamentarizmu.

Činjenica je da pravog i slobodnog parlamentarizma u tadašnjoj državi nikada nije ni bilo, jer nijedni izbori nisu bili slobodni, svaki izborni zakon provoden je u nejednakosti, nijedna vlada nije izgubila na izborima i nijedna od trideset i pet dotadašnjih vlada nije izgubila većinu glasova u parlamentu, nego je uklonjena zakulisnim putem.

Ministri, časnici i činovnici Hrvati bili su prava rijetkost, a i oni koji su postali nisu to bili zbog predstavljanja svoga naroda, već zbog osobne koristi.

Vladalo je službeno mišljenje da su Hrvati i Srbi jedan narod. Prema tome, bilo je svejedno hoće li ministar biti Hrvat ili Srbin, a kad je već bilo svejedno, bio je Srbijanac.

Čitava vojska birokracije (Bićanić to lijepo oslikava cilindrima) i žandarmerije prisutna je “da se čuva država” (str. 69). U vojsci Hrvati su imenovani kao “crnožuti” (Nijemci) i nisu imali jednak pristup vojnim službama (165 srpskih generala, samo 2 hrvatska i 2 slovenska generala).

Zlo diktature, kako nam to slikovito otkriva Bićanić, nije bilo samo u tome što se vladalo po volji jednog čovjeka uz pomoć birokracije, žandarmerije, policije, vojske, već što se svaki i najmanji nositelj vlasti ponašao zapravo kao mali diktator i u njemu je prevladavao diktatorski odnos prema narodu. Njegov je psihološki stav bio izražen riječima: “Država sam ja. Tko je protiv mene, taj je i protiv države” (str. 70).

Cjelokupnim javnim životom ondašnje države prevladavao je pojam korupcije — od mita, ucjenjivanja za gotov novac, do najrazličitijih veza, protekcija, nepotizama za gotovo ili za

trampu, kao i trošenja državnog novca u privatne svrhe.

Na snazi su bili dvosmisleni i nepraktični zakoni. U 90% slučajeva mito se nije davalo da bi se dobila neka nedozvoljena povlastica od države, već samo zato da se dođe do pravog rješenja. Državom je kružio slogan: “Kakvo pečenje, takvo rješenje”.

U razvitku države osobito su bili zapostavljeni hrvatsko sveučilište i prosvjeta, željeznice i pošta. U Beogradu se gradila nova poštanska zgrada, najveća na Balkanu u ono vrijeme, i raskošne plaže na Dunavu, dok je u isto vrijeme Zagrebu prijetila poplava, “jer nije bilo novca” za izgradnju nasipa na Savi.

Neki su podaci koje obznanjuje Bićanić zanimljivi i za širu javnost, kao što je Blaireov zajam koji je ondašnja država ishodovala za izgradnju jadranske željeznice i povezivanje glavnog grada s jadranskim lukama. Od tog zajma, koji je iznosio 45 milijuna dolara, utrošeno je u namijenjene svrhe samo 250.000 dolara, dok su preostalim novcem građene željeznice u Srbiji.

Narodno i državno jedinstvo tako se postupno pretvorilo u “societas leonine”.

U drugom dijelu knjige prikazan je državni proračun; najprije su izneseni podaci o personalnim, a onda i o materijalnim izdacima. Zatim je prikazana struktura državnih prihoda i sustav državne privrede, te njegovo političko značenje. Državne monopole, financijsku strukturu državnih banaka i državni proračun prikazuje Bićanić mnoštvom podataka s grafikonima i tablicama.

Čak su ruski emigranti koji su se nalazili u Beogradu još od listopada 1917. g. imali veća prava nego neki narodi u ondašnjoj državi i na njih je trošen golem novac iz državnog proračuna (741,5 milijuna dinara — iznos novca kojim se mogla provesti elek-

trifikacija svih hrvatskih krajeva ili melioracija polja u pasivnim krajevima).

Razna je opravdanja za te svoje postupke Srbija imala: kao npr. Srbija je stradala u ratu, saveznički ratni dugovi, čak neka i krajnje netočna: “Naša (srbijanska) historička je misija da stvorimo veliku državu hegemonije na Balkanu. Hrvate smo u maču osvojili i zato moraju da plaćaju. Čuvajmo državu u kojoj nam Hrvati i drugi narodi služe” (str. 212).

U trećem dijelu knjige izneseni su rezultati i posljedice sustava ekonomske eksploatacije hrvatskih i prečanskih krajeva. Priloženi podaci pokazuju da je narodno i državno jedinstvo služilo samo da se prikrije ekonomsko izrabljivanje hrvatskog naroda. Bićanić je apelirao na Hrvate da trebaju ujediniti svoju političku misao, jer se ekonomski i socijalni problemi ne mogu rješavati samostalno, nego svaki ekonomski i socijalni problem postaje politički.

Umjesto stvaranja demokratskog poretka, intelektualni tvorcii ondašnje države pripremali su put u nestabilnost, diktaturu i vojno razračunavanje. Ova knjiga može pomoći da se otkrije pozadina i uzroci svega što se dogodilo u najnovijoj hrvatskoj povijesti. Hrvatsko nacionalno pitanje u južnoslavenskoj monarhiji danas je, publicistički i historioografski, zanimljiv problem i pripada onom redu pitanja koja se ne smiju zaobilaziti.

Poznata je Santayanina izreka: “Oni koji se ne sjećaju prošlosti osuđeni su da je ponove”. Knjiga je zbog toga dobrodošla na hrvatsko tržište i trebao bi je pročitati svaki Hrvat. Danas svi vole isticati svoje hrvatstvo, a ne znači li voljeti svoju domovinu i tako da poznamo njezinu povijest.

Bogatstvo i objektivna znanstvena vrijednost dokumentacije koju je obradio Rudolf Bićanić čine ovu knjigu nezabilaznim osloncem za daljnja istraživanja hrvatskog pitanja. Jedno mračno razdoblje hrvatske povijesti i jedan

problem koji je do današnjih dana bio aktualan mogu se još svestranije osvijetliti uz knjigu Rudolfa Bičanića “Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi”.

Petar Cvekan

Recenzija

Izješće o 2. međunarodnom kolokviju Max-Scheler-Gesellschaft “O prevratu vrijednosti u modernom društvu” Köln 7.-10.6.1995.

Drugi međunarodni kolokvij koji je posvećen velikom njemačkom fenomenologu Maxu Scheleru, s historijskih, sistematskih i aktualnih stajališta slijedio je suvremeni prevrat i promjenu vrijednosti, kakvi se zrcale u sferi ideja i povijesne realnosti.

Tijekom kolokvija pokazalo se: Schelerova filozofija sadrži argumentacijski potencijal da bi se mogle bolje razumjeti aktualni fenomeni preokreta vrijednosti i izmjena osjećanja vrijednosti. Razlozi dalekosežnih promjena vrijednosnih i moralnih poredaka trebaju se tražiti u promjenljivim samoshvaćanjima ljudi koji žive u povijesnim situacijama, kojima ovladavaju idealni i realni faktori. Suvremenim promjenama pripada novo ocjenjivanje ljudskih moći i njihove djelotvornosti. Povjerenje u djelotvornost uma za ono specifično ljudsko je splasnulo. Snazi uobrazilje i emocijama u životu se, kao i u humanističkim znanstvenim teorijama, pripisuje više vrijednosno mjesto negoli znanstvenom ili životno-praktično instrumentaliziranom umu koji je izgubio zasnivajući karakter njihova poretka svijeta. O ovom stanju stvari, koje za

filozofiju ima značajne posljedice, Scheler je u sustavnim i povijesnofilozofskim analizama vodio računa već u prvim desetljećima našega stoljeća. Revolucije životnoga čuvstva mogu za poljedicu imati revolucije u carstvu misli ako su ljudi bitno emocionalna bića, kako naučava Scheler.

Kolokvij o problematici vrijednosti je, znanstveno-historijski gledano, u Saveznoj Republici Njemačkoj imao udovoljiti jednoj potrebi za nadopunom. Jedan vremenu primjereni nauk ne može, doduše, biti osporavan samo vraćanjem na onu filozofiju vrijednosti što se oblikovala u Njemačkoj u desetljećima pred Drugi svjetski rat, ali se on ne bi trebao odricati onog usvajanja ove filozofije u čije osnivače spada Scheler. Ovdje u obzir ne dolazi, kako se najčešće smatra, samo Schelerovo djelo *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. I u mnogim drugim spisima pokazuje se Scheler kao vrijednosni teoretičar koji iziskuje razjašnjavanje. Za vrijeme kolokvija svestrano je i kritički propitano dadu li se i kako Schelerove misli unijeti u našu problemsku situaciju. Pri tomu nije ispušteno iz vida da se u Njemačkoj oblikovala i načelna kritika pojma vrijednosti (Heidegger, filozofija egzistencije, frankfurtska škola). Usprkos, dakle, nadovezivanju na fenomenološki nauk o bitima, nije izostavljeno pitanje kako stoji s vrijednostima kao “prafenomenima”. Ne može li se to što znači vrijednost razumjeti, ipak, samo u zavisnosti od kontigentnih povijesnih odnosa snaga? Ne nalazi li se ova verzija razumijevanja vrijednosti isto tako kod Schelera? Ovom su središnjem problemu, kojemu ću se — neka mi bude dopušteno — vratiti na kraju ovog izvješća, na različit način posvećena predavanja Jansena, Lambertina, Macanna i Waldenfelsa. Povezivanje nauka o vrijednostima s ukupnim kontekstom Schelerova mišljenja, došlo je do riječi prije svega kod Ave-Lalleman-ta, Bosioa, Cusunatoa, Sandersove. Aktualne veze Schelerova nauka o vri-

jednostima naglasili su Bianco, Kiss, Leroux, Orth, Pfafferott. Pri tomu nije mogla biti izostavljena psihoanaliza, hermeneutika i sociologija znanja. Scheler je kao genij usvajanja preradio materijal mnogih disciplina. Time je on blizak našem pogledu na fenomene kao na kompleksna jedinstva. Moć ljubavi što, po Scheleru, prožima svijet, Pigalew je osvijetlio u vezi s pitanjem o Drugomu. Metafizička, kršćansko-teološka i dijaloško-filozofska pitanja konvergiraju jedinstvenom vidu fenomena ljubavi, ukoliko se on uključuje u otvaranje smisla svijeta. Slično se pokazuje u vrijednosti Svetog ako se njegov totalitizirajući karakter iznese na svjetlo priključivanjem na Heideggera, kako je to predložio Gabel.

Pojedine vrste vrijednosti i odnose prema Schelerovu duhovnopovijesnom okružju (Husserl, Schmitt, Weber) obradili su Da Re, Henckmann, Melle, Nusser. Last but not least, neka budu spomenuta dojmjliva izlaganja o ressentimentu i kreposti, s kojima je Pöggeler otvorio kolokvij, a koja, između ostalog, omogućuju da se shvati upitnost Schelerove kritike vremena. Budući da će se prilozi s kolokvija uskoro publicirati, ove napomene o te-matskom mnoštvu što ga Schelerovo djelo nudi današnjem čitatelju, treba privesti kraju. Umjesto da se govori o mnogim važnim stvarima o kojima se raspravljalo na kolokviju, neka se u zaključku obrati pozornost još na jednu aporiju što stoji u pozadini mnogih izvedbi, koja se kristalizira u Schelerovu djelu i pripada nevolji u kojoj se nalazi filozofija krajem našega stoljeća.

U Schelerovu se djelu može naći jedna napetost koja je uvijek davala povoda da se postave odlučujuća pitanja koja se tiču našega vlastitog filozofiranja: jedna objektivna hijerarhija vrijednosti koja treba biti a priori spoznatljivom, osuđuje odstupanje od nje, kako se čini, na to da se bude pojedinačno-subjektivno uvjetovanim u jednom sebe otkrivajućem smislu. Ona ni-je upućena

na to da se povijesno ostvari ili da bude ostvariva. Zauzimanja stava, koja se od njih protežu na faktičke ljudske odnose, poprimaju karakter sudova koji na temelju objektivnog uvida vrednuju ono pojedinačno-subjektivno-moralno. Pogledamo li, naprotiv, na povijesne situacije i procese, i u njima uvidimo da nisu upravljani na vrijednosnu hijerarhiju nego da predstavljaju stanja što odstupaju od vrijednosne hijerarhije, onda je za njihovu prosudbu nedovoljno subjektivno-moralno stajalište. Nameće se pitanje: stoji li nadpovijesna hijerarhija na neki način u vezi s nagonskim snagama koje tjeraju naprijed povijesni proces?

Antagonistička partikularna mnoštva ljudi koji u povijesti djeluju jedni protiv drugih i jedni s drugima, nisu nikakva čista, a priori zrijuća i osjećajuća pojedinačna bića. Ako se usprkos tomu kroz njih treba dogoditi jedno ostvarenje vrijednosti za koje je relevantna vrijednosna hijerarhija, onda se ona mora povezati s poviješću što sebe proizvodi kroz vremensko iskustvo. Ovu povezanost Scheler proizvodi, kako je poznato, u kasnom djelu pomoću metafizički pretpostavljenog jedinstva duha i poziva. Može li se, pak, ova povijesna metafizika pomiriti s jednom a priori spoznatljivom apsolutnom hijerarhijom, ako više ne raspoložemo jednim pojmom telosa povijesti? Scheler se potpuno ne odriče zahtjeva za znanjem koji nasuprot povijesti u igru uvodi konačna hijerarhijska stajališta. Ali takvi zahtjevi za znanjem daleko su od toga da mogu zahtijevati apriorno evidentno znanje koje se ne treba upuštati u postajanje vrijednosti. I s obzirom na povijest kao otvoren proces, koji kao cjelovit ne pokazuje nikakvo znanje o određenosti koja ga omogućuje, mogu se dogoditi prevrati vrijednosti kojih nipošto ne može biti s obzirom na hijerarhiju što izmiče ljudskom zahvatu. Pa ako bi neki prevrat vrijednosti ispunio samo i jedan privremeni povijesni stadij na temelju kojeg bi se opet postiglo jedno približavanje apsolutnoj

hijerarhiji, to ništa ne bi koristilo ljudima koji žive u povijesti, budući da ne bi mogli znati na kojemu se mjestu povijesnoga vremena nalaze. To bi, primjerice, bio slučaj kad bi se vrijednosti mogle zahvatiti i realizirati uvijek samo primjereno nekom dotičnom stanju jedinstva duh-nagon. Nadvremene hijerarhije i povijesna ostvarenja vrijednosti stoje, prema tomu, u jednom problematičnom uzajamnom odnosu.

Ovo stanje stvari dopušta empirijskim znanostima govoriti o vrijednostima u povijesnom životu čovječanstva, ne upuštajući se u fenomenologiju vrijednosti-bit i ne uzimajući u obzir povi-

jesnu metafiziku koja je u njihovu statusu znanja znanstveno nediskutabilna. U Schelerovu kasnom djelu sviče ova aporija današnjega filozofiranja. Scheler se nije prepustio Heideggerovoj rezignaciji koja se odriče praktične relevantije. Za njega je posao filozofije: u praktičnoj namjeri prosvjeđujuće djelovati u povijesnoj suvremenosti.

S njemačkoga preveo:
Sulejman Bosto

Paul Jansen, Köln

Ispravak

U članku Antuna Šundalića, objavljenom u *Političkoj misli* 3/4, 1995., došlo je do pogreške. Na str. 200. u podnaslovu stoji: **Kraj kapitalizma**, a treba: **Kraj socijalizma**. Mr. sc. Antun Šundalić nije asistent na Pravnom fakultetu, nego asistent na Ekonomskom fakultetu u Osijeku. Ispričavamo se autoru!